

En revolution i talformat

av Thomas Elmegård

Det är fest hos familjen Klingefeldt-Hansen. Fadern, Helge, fyller 60 år och familjen är samlad i högtidsklädsel, vita dukar och hjortstek. Och självklart tal. Men strax ska det visa sig att de ord, som skulle bekräfta Helges position som familjens självklara överhuvud, istället sliter sönder hans image. Hyllningstalet från äldste sonen, Christian, avslöjar nämligen att Helge begått incest både mot honom och mot hans tvillingsyster.

Thomas Vinterbergs film "Festen" från 1998 blev en av årets mest uppmärksammade filmer. Inte nog med att det var den allra första dogmafilmen, den berättade också på ett utmärkt sätt en hård historia om ruttenhet i familjens sköte. Sedd med retoriska glasögon är den också intressant. Både därför att festtalen är ryggraden i filmens dramaturgi och därför att den visar hur effektivt ett genrebrott i ett tal kan vara.

Festens form

Filmen följer två handlingsspår. Huvudspåret berättar en historia om en familj som på utsidan är framgångsrik men

som har skelett dinglande i garderoberna. Det andra spåret handlar om traditionerna vid en familjefest. Filmen är således rent tidsmässigt uppbyggd som festen. Den börjar med att gästerna kommer och blir inlogerade, fortsätter med middagen och slutar med frukosten morgonen därpå innan familjen skiljs. Likaså är filmens centrala rum festsalen, där gästerna äter. Samtidigt berättas det mesta av filmens handling genom tal och sång, som ju är festens officiella kommunikationsmedel.

Ett festtal kan nämligen ses som en formulering av själva festens budskap; det är i det som talaren hyllar föremålet för festen. Syftet är att rosa brudparet, konfirmanden eller födelsedagsbarnet. Det finns självklart exempel på att det också kan smyga in lite kritik av personen ifråga. Ett bra exempel var då danska kronpris Frederik i sitt tal vid kungaparets silverbröllop vände sig till prins Henrik och sa: "Den man älskar, den agar man – vi tvivlade aldrig på din kärlek." Men det är oftast bara salta droppar i havet och när talet är slut höjs glaset till hurraropens kör.

Festtalen har djupa rötter i historien. Ända tillbaka till Aristoteles som placerade talen i den epideiktiska genren.

■ **Revolutionerande retorik.** I filmen "Festen" har tal och traditioner en helt central roll men de ställer allt på huvudet. Sonens hyllningstal till fadern på högtidsdagen blir en anklagelse om incest. Ett genrebrott i ett tal är inget att leka med. Läs varför.

Enligt Aristoteles ska dessa förebrå eller ära den omtalade personen och festtalen uppfattar vi idag normalt som tal, som framhäver de positiva sidorna hos festens huvudperson. Men här i filmen får det en oväntad vändning.

När far skulle bada

När Christian klingar i glaset och börjar sitt tal är det inte fadern utan Christians avlidna tvillingsyster, Linda, som blir hyllad. Hon får hela det första avsnittet, hon beskrivs som en glad och leende flicka. Därefter presenteras Helge i talet men det är som en skugga, som smyger in över den oskyldiga barndomen: inte som en far men som en fara. Helges övergrepp beskrivs med metaforen ”att han skulle bada”. Denna metafor står i skarp kontrast till den egentliga handlingen, som ju är något av det mest gemena man kan göra. Gärningens upprepade gräslighet bara understryks av meningen: ”Helge var en mycket renlig man”. I många andra tal skulle det vara en ros men här är betydelsen den omvända. Den salta sarkasmen fortsätter i talets senare del. Här smular Christian sönder att Helge haft ett långt och gott liv – 60 år – medan åhörarnas tankar går till systemen Linda, som aldrig fick ett långt och lyckligt liv. Talets grundval, den jämna 60-årsdagen som hela festen bygger på, blir med ens huvudpunkten i angreppet mot Helge.

Ett oväntat angrepp

Festtalet blir till en anklagelseskraft, den lyckliga omständigheten till en beskyllning. Det blir därmed tal om ett genrebrott. Det låter kanske som en tråkig teoretisk diskussion för att glädja folk med damm i skägget men effekten av ett genrebrott är som att släppa en rottweiler lös på en kattutställning. Festens medelpunkt förvandlas med ens till skurk. Åhörarnas förväntningar vänds 180 grader; där man förr befann sig i traditionernas säkra soffor är man nu beredd på att allt kan ske – och något kommer helt säkert att ske.

Genrebrott har skett förr i historien – mest känt är Sokrates försvarstal. Här förväntar sig alla åhörarna att Sokrates ska bocka och skrapa med foten framför sina anklagare för att rädda sitt skinn men istället byter han helt rollerna. Hans försvar blir en sarkastisk uppvisning av rättssystemet. Här fanns inga ursäkter, istället föreslog Sokrates att han som straff varje dag skulle bli bespisad på rådhuset. För juryn var detta en så stor förolämpning mot sederna att han som bekant blev dömd till döden.

Så gallet går det inte för Christian. Familjen avvisar hans tal som fantasi, de slänger ut honom från bordet men han kommer tillbaka och upprepar sina beskyllningar. Det blir dock Linda som får det avgörande ordet och självklart blir det i ett tal. Systemen Helene har hittat hennes avskedsbrev

och blir av en ren slump tvungen att läsa upp det vid bordet. Härefter finns inget tvivel om Helges skuld, talen har fällt honom.

Farväl till traditionerna

Genrebrottet är mer än att bara använda överraskningsmomentet och leka med åhörarnas förväntningar. Det representerar en uppgörelse med traditionerna när det allmänt accepterade blir angripet inifrån. Genrebrottet kan därför ses som ett uppror mot det bestående – en revolution i talform. När Christian reser sig och håller talet är det inte bara med hjälp av innehållet som han riktar anklagelserna mot fadern, det ligger lika mycket i talets form. Genom att ändra formen från hyllning till anklagelse bryter han festtalets tradition. Denna tradition kan nämligen inte inrymma det budskap Christian vill framföra och därför blir han nödd till att ändra den.

Att Christian slår till vid en familjefest ska ses i ljuset av förbrytelsen. Incest är ju just en familjeförbrytelse. Så vad är mera logiskt än att gå till motangrepp mitt i familjens hjärta. Inget är mer traditionellt än en familjemiddag och särskilt hos Klingefeldt-Hansen. I filmen ser vi precis hur traditionerna rullas upp: Helges välkomsttal, hurrarop och långdans genom rummen. Talets brott med traditionerna kommer därför också att representera Christians brott med familjen.

Samtidigt ger genrebrottet möjlighet för ironin att komma till uttryck. Den döljer den klyfta, som uppstår mellan den traditionella formen och det nya innehållet. De två elementen motarbetar varandra som två bredaxlade armbrytare. Hos Sokrates paketerades ironin i en godmodig humor som dock fick fatala konsekvenser. I Christians tal blir den till en bitande sarkasm, som kräver mer än ett glas rödvin att skölja ner. Kontrasten mellan Helges makt och systemens självmord blir tydligt klar.

Fadern får lov att få sista ordet vid frukosten dagen därpå – just i ett tal. Här står han bokstavligen helt avklädd i sin morgonrock medan smoken hänger på en galge. Det enda han kan säga är en stilla bön om förlåtelse från åhörarna. Det, som skulle ha varit ett tacktal, blir istället en ursäkt. Genrebrottets effekt har varit så stor att den för alltid har urholkat både traditioner, Helges maktposition och familjen själv.

Om författaren

Thomas Elmegård är fil.kand. i film- och mediakunskap med retorik som tillval. Skriver just nu avhandling om mediakunskap.

Det gröna talet

Christians tal i Thomas Vinterbergs "Festen"

Christian: Klockan är lite i sju och jag vill gärna utbringa den första skålen. Det är min plikt som den äldste sonen, inte sant Helene? Men allra först vill jag hålla ett litet tal. Jag har skrivit två tal, far. Ett är grönt och ett är gult och du kan välja själv vilket det ska vara.

[Publikskratt]

Helge: . . . jag väljer det gröna.

Christian: Det gröna är ett intressant val kan man säga. Och det är ett slags sanningstal, jag har valt att kalla det "När far skulle bada". [Publikskratt]

Se, jag var ganska liten när jag flyttade hit till godset och jag törs lugnt säga att det var ett helt nytt liv som mötte oss den gången. Vi hade valt den plats vi kunde önska oss och allt det bus vi kunde göra på denna plats. Då var det en restaurang här där vi sitter och äter. Jag minns inte hur många gånger min syster Linda – som nu är död – och jag lekte här inne. Jag minns inte hur många gånger hon stoppade något i maten utan att gästerna såg det. Och när vi lekte kurragömma här inne skrattade hon tittut. Och hon hade ju det mest smittande och hjärtligaste skratt man kunde föreställa sig. Det dröjde inte två sekunder så satt vi båda två och vrålskrattade och blev självklart upptäckta. [Publikskratt]

Men det hände aldrig något, nää. Det som skulle visa sig vara mycket farligare, det var när far skulle bada. [Publikskratt, glas välte]

Jag vet inte om ni minns, att far alltid skulle bada. När han skulle det så tog han Linda och mej först in på sitt kontor, roligt kanske – det var just något han skulle ordna först. Så låste han dörren och drog för persiennerna och tände något ljus, fint skulle det vara. Så tog han av sig skjortan och byxorerna – det skulle vi också göra – och så la han oss på den gröna britsen, som nu har kastats ut, och våldtog oss, utnyttjade oss sexuellt, hade sex med sina kära små, jaa.

Här, för ett par månader sedan då min syster dog, gick det upp för mig att Helge var en mycket renlig man så ofta som han badade. Jag tänkte, det vill jag dela med till resten av familjen. Det var både på sommar och vinter, vår och höst, på morgon och kväll. Det ska ni veta om min far, tänkte jag. Helge är en renlig man och vi är ju samlade här idag för att fira Helge på hans 60-åriga födelsedag. Det är något man kan, ja. Tänk att kunna leva ett så långt liv och se sina barn växa upp – för Michaels vidkommande – barnbarn.

Nå, nog om det, vi har ju inte kommit hit för att höra mej tala resten av kvällen. Vi har kommit för att fira Helge på hans 60-årsdag. Och det tycker jag vi allesammans ska göra, så tack för de många goda åren och . . . lycka till.

[Tystnad, hosta, nervösa skratt]